

एवमध्यायद्वयेन स्थूलसूक्ष्मशरीराभ्यामात्मानं विविच्य मूलाज्ञानादपितं विवेक्तुमारभते तद्वतीति तद्वयक्षेत्रे मोहवैचित्र्यं तदेव संचयो बीजं तस्मात्संभवो यस्य विधिस्तात्कर्तुमिच्छा परिषिष्यते स्मिन्निति परिषेचनं आलवालं ॥ १ ॥ आधारः मूलं परिषिष्यते नेनेति परिषेचनं जलं ॥ २ ॥ ३ ॥ तत्फलं रत्यादितदिच्छवः आयसैः लोहमयवद्भैः पाशैर्बधकैः शरीरैर्वोसनाभिर्वा ॥ ४ ॥ वासनाः जिह्वाकाममपकर्षति नि कृन्तति दुःखयोः सुखदुःखयोः वैषयिकसुखमपि दुःखमेवेति मत्वा दुःखयोरित्युक्तं त्यजमानस्य जंस्सक्तुमिच्छन् हेतौ शानच् ॥ ५ ॥ येन कृयादिना हेतुना तं कामपादपं सरोहनिवर्धयति स एव कृयादिस्तं वर्धकं हति ॥ ६ ॥ मूलं अज्ञानं साम्येन निर्विकल्पसमाधिना एतेन तार्किकाणामात्मत्वेनाभिमतदानंदमयाख्यादज्ञानादप्यन्य आत्मैतिकारणादपि विवेको दर्शितः ॥ ७ ॥ बंधं बंधकत्वं बधमिति पाठेत्यागं ॥ ८ ॥ अधिमाध्याये विधां विवक्षंस्तन्निर्वर्त्य संसारपूर्वोक्ताज्ञानकृतं कुराज्यरूपकेणाह शरीरं पुरमित्यादिना भोगजसुखाभिमानीत्वादुद्धिः स्वामिनी तत्त्वबुद्धेर्निश्चयात्मिकाया बुद्धेः स्वा

व्यास उवाच तद्विकामद्रुमश्चित्रो मोहसंचयसंभवः ॥ क्रोधमानमहास्कंधो विधित्सा परिषेचनः ॥ १ ॥ तस्य चाज्ञानमाधारः प्रमादः परिषेचनं ॥ सोऽयं सूयापलाशो हि पुरा दुष्कृतसारवान् ॥ २ ॥ संमोहो चिंता विटपः शोकशखो भयांकुरः ॥ मोहनीभिः पिपासाभिलताभिरनुवेष्टितः ॥ ३ ॥ उपासते महावृक्षं सुलुब्धास्तत्फलं प्लवः ॥ आयसैः संयुताः पाशैः फलदं परिषेच्यतं ॥ ४ ॥ यस्तान्याशान्वशेरुत्वा तं वृक्षमपकर्षति ॥ गतः सदुःखयोरंतं त्यजमानस्तयोर्द्वयोः ॥ ५ ॥ संरोहत्यकृतप्रज्ञः सदा येन हि पादपं ॥ सतमेव ततो हंति विषग्रं थिरिवातुरं ॥ ६ ॥ तस्यानुगतमूलस्य मूलमुद्धिष्यते बलात् ॥ योगप्रसादात्कृतिना साम्येन परमासिना ॥ ७ ॥ एवं यो वेद कामस्य केवलस्य निवर्तनं ॥ बंधं वै कामशास्त्रस्य सदुःखान्यतिवर्तते ॥ ८ ॥ शरीरं पुरमित्याहुः स्वामिनी बुद्धिरिष्यते ॥ तत्त्वबुद्धेः शरीरस्थं मनो नामार्थचिंतकं ॥ ९ ॥ इन्द्रियाणि मनः पौरास्तदर्थं तु पराकृतिः ॥ तत्र द्वौ दारुणौ दोषौ तमोनामरजस्तथा ॥ तदर्थमुपजीवंति पौराः सहपुरेश्वरैः ॥ १० ॥ अद्वारेण तमेवार्थं द्वौ दोषावुपजीवतः ॥ तत्र बुद्धिर्हि दुर्धर्षा मनः सामान्यमश्रुते ॥ ११ ॥

मिन्या अर्थचिंतकं अमात्यस्थानीयं मनः विचारपरत्वात् ॥ ९ ॥ बुद्धेर्भोगार्थं विषयधनमर्पयंतीन्द्रियाणि पौराः ते च मनसाऽमात्येन प्रवर्त्या इति मनः पौरा इत्युच्यते तदर्थं तेषां मिन्द्रियाण्यौ राणां पालनार्थं मनसः पराकृतिः महती क्रिया प्रवृत्तिः यज्ञदानक्षेत्राणामादिर्दृष्टादृष्टार्थसाधिका तत्र कृतौ द्वौ दोषौ रजस्तमसीराजसतामसाहंकारौ दारुणौ क्रियाफलमन्यथयंतौ चित्तामात्यस्य कालुष्यं कुर्वंतौ तमेवार्थं क्रियाफलं सुखदुःखं मनसाऽमात्येन सदोषेण निर्मितं पौरा उपजीवंति श्रयंति पुरेश्वरैः मनोबुद्ध्यहंकारैः सह ॥ १० ॥ एवं सति अद्वारेण अविहितेन निषिद्धेन च मार्गेण पारदायादिनाराजसतामसाहंकारौ कर्तारौ तं सुखादिरूपमप्यर्थं उपजीवतः तत्र एवं सति दुर्धर्षा पिबुद्धिः शुद्धसत्त्वमयत्वेन रजस्तमसो रवशत्वात् सापि दोषकलुषितेन मनसा सह समानत्वं भजते मनसः प्रधानत्वात् एवं बुद्धिरपि सदोषत्वेन यया धर्ममर्थं च कार्यं चाकार्यमेव च अयथा वक्ष्यजानाति बुद्धिः सापार्थराजसो अधर्मधर्ममित्यामन्यते तमसा दृष्टा सर्वार्थान् विपरीतांश्च बुद्धिः सापार्थतामसीति भगवदुक्तं रूपवती भवति ॥ ११ ॥